ZOFIA DIETL
Uniwersytet Warszawski

TURYSTYKA KULTUROWA JAKO ELEMENT TURYSTYKI WIEJSKIEJ NA PRZYKŁADZIE POGÓRZA CIĘŻKOWICKIEGO

1. Wstęp

Od czasów transformacji, która zapoczątkowała silne przemiany społeczno-gospodarcze na wsi, szuka się alternatywnych do rolnictwa źródeł dochodu dla mieszkańców obszarów wiejskich. Jedną z możliwości zarobkowania na wsi jest turystyka, która przynosi dodatkowy dochód, a jednocześnie może współistnieć z tradycyjnymi funkcjami wsi [Nowak, Sanetra 1998]. Turystyka ta może przybierać różne formy w zależności od posiadanych walorów turystycznych, rodzaju przygotowanej oferty turystycznej i aktywności zainteresowanych w jej doskonaleniu. Jedną form turystyki, związanej z obszarami wiejskimi, jest turystyka kulturowa, biorąca pod uwagę walory antropogeniczne, takie jak zabytki kultury, budynki i budowlę odzwierciedlające architekturę danego obszaru z poprzednich lat, zwyczaje i folklor, lokalne produkty, wydarzenia historyczne itp. Wymienione walory istotnie wpływają na rodzaj przygotowanej oferty turystycznej, w tym jej unikalności, przeznaczonej dla osób zainteresowanych przeszłością, kulturą materialną i niematerialną itp. Biorąc pod uwagę wymienione uwarunkowania oraz rolę i specyfikę walorów kulturowych w przygotowaniu oferty turystycznej przeprowadziłam badania ankietowe na Pogórzu Ciężkowickim, leżącym we wschodniej Małopolsce, którymi najbliższymi większymi miastami są: Tarnów, Nowy Sącz, Gorlice. Badaniami objęto sześć gmin powiatu tarnowskiego, które tworzą Pogórze Ciężkowickie i obejmowały one mieszkańców tych gmin i przebywających turystów. Ponadto zebrano materiały o tym terenie, także w rozmowach z mieszkańcami Pogórza. Zebrany materiał oraz obserwacje poczynione podczas pobytów były podstawą analizy i syntezy, a następnie przygotowania pracy magisterskiej [Dietl 2004], której część stanowi prezentowany artykuł.

2. Turystyka wiejska i turystyka kulturowa

Formą turystyki kojarzoną z obszarami wiejskimi jest na ogół turystyka wiejska. Z definicji ten rodzaj turystyki, odbywający się na obszarach wiejskich, musi być dostosowany do istniejących tam warunków i wykorzystywać naturalne zasoby miejscowe [Dębniewska i Tkaczuk 1997]. Z tak sformułowanej definicji wynika, że turystyka wiejska może przybierać bardzo różne formy, a jej kształt jest ściśle uzależniony od charakterystyki obszaru, na którym się odbywa. Nie oznacza to jednak, że turystyka wiejska może zaistnieć wszędzie tam, gdzie mamy do czynienia z obszarami wiejskimi, rozumianymi jako tereny, na których żadna z miejscowości nie przekracza 2,5 tys. mieszkańców [Gaworecki 2003]. Kryteria oceny „wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej" pomagają odpowiedzieć sobie na pytanie, czy rozwój turystyki wiejskiej na danym obszarze jest możliwy. Atrakcyjność taką wyznacza gęstość zaludnienia, która nie powinna przekraczać 80 osób na 1 km^2, duży odsetek łąk i pastwisk (30%) oraz lasów (30-60% powierzchni). Kolejnymi kryteriami jest duży udział rolnictwa indywidualnego, rozproszone osadnictwo i nie większy niż 60% udział osób utrzymujących się z pozarolniczych źródeł dochodu [Sikora 1999]. Takie ujęcie atrakcyjności danego obszaru pokazuje, że turystyka wiejska może się rozwijać na obszarach słabo zaludnionych, z dużymi powierzchniami lasów, łąk i rozproszonym osadnictwem. Na pewno tak wyglądające tereny są atrakcyjne krajobrazowo i stwarzają możliwości wypoczynku na łonie natury. Rodzi się jednak pytanie, czy nie jest możliwy rozwój turystyki na obszarach wiejskich gęsto zaludnionych, które charakteryzują się skupionym osadnictwem i mniejszą powierzchnią lasów, co jest wynikiem dużego popytu na ziemię rolniczą na tak gęsto zaludnionych terenach. Czy jest jakaś forma turystyki, która może się dobrze rozwijać na tego typu terenach? Na terenach, które są funkcjonalnie wiejskie, ale ich przestrzeń nie jest klasycznym przykładem wiejskich osad, gdzie przyroda jest bardziej widoczna od działalności ludzkiej. Gęste zaludnienie tego typu obszarów i silne ich przekształcenie przez człowieka oznacza, że to właśnie człowiek i jego działalność musi być na tyle atrakcyjna, aby zrekompensowało to mniejszą atrakcyjność przyrodniczą terenu. Kluczem do rozwoju turystyki na tego typu obszarach jest połączenie turystyki wiejskiej z turystyką kulturową.

Turystyka kulturowa ujmowana szeroko – jako nie tylko zwiedzanie, ale i przeżywanie kultury [Gaworecki 2003, s. 81], może być bardzo dobrze realizowana na wsi. Wieś stwarza bowiem możliwości nie tylko przyglądania się wymiarowi materialnemu kultury, ale pozwala na poznanie jej wymiaru duchowego i społecznego, poprzez bliski kontakt z miejscową ludnością. Warunkiem jest tu odpowiednio długi czas spędzany na wsi i chęć do nawiązywania kontaktu z ludnością miejscową. Połączenie turystyki wiejskiej z turystyką kulturową daje efekt syner-

giczny; turystyka kulturowa na obszarach wiejskich jest pełniejsza gdy łączy się z dłuższym przebywaniem na wsi, a z kolei turystyka wiejska może być bardziej atrakcyjna, gdy jednym z jej elementów będzie turystyka kulturowa. Wynika to z prostej zasady, że im szerszy wachlarz elementów produktu, tym staje się on bardziej atrakcyjny [Kuźniar, Woźniak 1999]. Oznacza to, że warto czerpać z pomysłów, jakie daje turystyka kulturowa na obszarach wiejskich. Za połączeniem tych dwóch form turystyki przemawia również fakt, że turystyka wiejska w naturalny sposób eksponuje elementy kultury ludowej, zahaczając w ten sposób o turystykę kulturową [Karczewska 2002].

3. Charakterystyka Pogórza Ciężkowickiego

Pogórze Ciężkowickie jest częścią Pogórza Karpackiego, leży we wschodniej Małopolsce, przepływają przez nie rzeki: Dunaj i Biała Dunajcowa. Najbliższymi większymi miastami są: Tarnów, Nowy Sącz, Gorlice. Wzniesienia Pogórza osiągają 500 m n.p.m., a wysokości względne mają od 100 do 300 metrów. Stoki nie są strome, pokryte na ogół polami uprawnymi, rzadziej lasami. Klimat jest łagodny, dzięki czemu w opisywanych gminach dość duży obszar zajmują plantacje owoców miękkich. Ponadprzeciętny (w porównaniu ze średnią dla Polski i dla województwa małopolskiego) udział gruntów ornych i sadów ma odzwierciedlenie w małej powierzchni lasów – około 20% powierzchni. Gminy Pogórza charakteryzuje duża gęstość zaludnienia – 135 osób na 1 km^2 i wysoki wskaźnik przyrostu naturalnego - 3,85, podczas gdy średnia dla Małopolski wynosi 1,61. Tak wysoki wskaźnik przyrostu naturalnego równoważy ujemną migrację – 0,61 na 1000 osób, przez co liczba mieszkańców wsi Pogórza wciąż się powiększa. Pogórze Ciężkowickie jest więc terenem rolniczym o dużej gęstości zaludnienia. Wskazuje to na raczej tradycyjny charakter tych ziem. Należy dodać, że tradycja podtrzymywana jest również przez silną religijność. To właśnie na ziemi tarnowskiej jest najwięcej powołań, a jedynym bezpłatnym magisterskim kierunkiem studiów w Tarnowie jest teologia.

Pagórkowaty krajobraz i tradycyjne indywidualne rolnictwo może sprzyjać rozwojowi turystyki wiejskiej na Pogórzu Ciężkowickim. Natomiast duża gęstość zaludnienia i co za tym idzie mniejszy niż przeciętnie w Polsce udział powierzchni lasów oraz łąk przy większym odsetku użytków rolnych, mogą zniechęcać turystów, szukających miejsc „dzikich" i wypoczynku na łonie natury. Dlatego oferta turystyczna dla tego typu regionów, w których w ładny krajobraz wpisują się bardzo widoczni tam ludzie, z ich tradycjami i zwyczajami, musi być skierowana do tych, którzy zainteresowani są jednocześnie naturą i kulturą. Do tych, którzy chcą odpocząć w ładnym miejscu, ale mieć jednocześnie możliwość poznania

miejscowej kultury, obcowania z ludźmi ją tworzącymi. Dlatego korzystne wydaje się takie konstruowanie oferty, która łączyłaby naturę i kulturę regionu. Badania jakościowe przeprowadzone przeze mnie na Pogórzu wśród turystów, osób prowadzących działalność turystyczną i odpowiedzialnych ze strony gminy za rozwój turystyki potwierdziły te przypuszczenie. Powodami wyboru właśnie tych okolic był z jednej strony ładny krajobraz, z drugiej chęć zwiedzania i kontaktu z miejscową ludnością. Jest to zgodne z opinią, że coraz częściej wypoczynek na świeżym powietrzu wśród przyrody, łączy się z poznawaniem tradycji i historii regionu [Karczewska 2002, s. 11]. Potwierdzają to także dane metryczkowe turystów, z którymi przeprowadzałam wywiady. Wyższe wykształcenie cechujące wszystkich moich rozmówców oraz co najmniej średnie dochody oznaczają, że jest to grupa, którą potencjalnie interesuje nie tylko wypoczynek bierny, ale też turystyka kulturowa. Turyści zainteresowani dziedzictwem kulturowym charakteryzują się bowiem wyższym poziomem wykształcenia i wyższymi dochodami [Majewski 2002, s. 23]. Dodatkowo moi rozmówcy uważali, że łączenie opisywanych dwóch form turystyki jest idealnym rozwiązaniem dla rodzin z dziećmi. Przebywanie w gospodarstwach agroturystycznych umożliwia bowiem nawet pozostawienie w nich starszych dzieci, które znajdują tam wiele atrakcji. W tym czasie dorośli mogą zwiedzać – miasto nie daje takich możliwości. Wyniki badań wskazały, że turyści przyjeżdżający na Pogórze są zainteresowani ofertą, która umożliwia łączenie poznawania kultury z ładnym otoczeniem. Oto kilka możliwych przykładów oferty „kultura w naturze".

4. Turystyka kulturowa na Pogórzu Ciężkowickim

Pogórze Ciężkowickie jest terenem, przez który przez dwa lata 1914-1915 przechodził front austriacko-rosyjski. W powiecie tarnowskim jest aż 106 cmentarzy wojennych. Na cmentarzach tych spoczywają żołnierze różnych narodowości: Austriacy, Niemcy, Polacy, Włosi, Węgrzy, Rosjanie. Cmentarze te zostały w ostatnich latach odremontowane, wybudowano na nich kaplice. Każdy cmentarz ma inny charakter nagrobków, inną kaplicę. Na niektórych z nich udało się zachować okopy, leje po pociskach, które to pomagają wyobrazić sobie, jak wyglądało pole walki. Cmentarze są porozrzucane po całym Pogórzu, rzadko kiedy leżą przy szosach. Na ogół ukryte są w lasach, na łąkach. Dotrzeć można do nich piechotą, rowerem lub konno. Oznacza to, że oglądanie cmentarzy może być właśnie naturalnym połączeniem zwiedzania, poznawania historii regionu z wycieczką po wzgórzach. Cmentarze są już oznaczone i opisane, choć nie zostały ujęte w spójną trasę. Podobnie jest w przypadku pomników z drugiej wojny światowej. Pagórkowaty, zalesiony obszar sprzyjał działaniom partyzanckim. Podobno nie

było domu, z którego nikt by nie poszedł walczyć. W lasach Pogórza znajdują się teraz groby – pomniki upamiętniające śmierć partyzantów lub ludności cywilnej. Najtragiczniejszym „pomnikiem" jest wieś Jamna spalona przez hitlerowców w odwecie za udaną akcje partyzancką. Zginęło 57 osób. Dziś jest tam miejsce pamięci – drewniane rzeźby ludzi, którzy zginęli w tym pogromie. Żółty szlak, poprowadzony przez miejsca walk partyzanckich z okupantem, nazywany jest często „szlakiem batalionu AK Barbara", który walczył na tych ziemiach. Prowadzi on przez ładne wzgórza, daje możliwość podziwiania widoków, a jednocześnie poznanie historii walk partyzanckich na tym terenie. Jest to kolejna możliwość połączenie wypoczynku aktywnego z turystyką kulturową.

Zobrazowaniem „kultury w naturze" i połączenia turystyki wiejskiej z turystyką kulturową jest cała sfera sakralna tych ziem. Jej materialnym wyrazem są małe drewniane kościoły, tworzące Małopolski Szlak Architektury Drewnianej. Pochodzą na ogół z XIV/XV wieku, jednonawowe, budowane techniką zrębową. Zwracają uwagę dorodne drzewa otaczające kościoły. Jednak religijność ziem Pogórza jest bardziej widoczna w obcowaniu z mieszkańcami i w przeżywaniu odpustu tuchowskiego. W Tuchowie – małym miasteczku Pogórza Ciężkowickiego jest barokowy klasztor i kościół redemptorystów, w którym znajduje się cudowny obraz Matki Boskiej Tuchowskiej. Coroczny lipcowy tygodniowy odpust ściąga około 150 000 pielgrzymów. Jednak nie jest on znany na całą Polskę, dzięki czemu utrzymuje autentyczny lokalny charakter. Pielgrzymowanie przez turystów do klasztoru daje z jednej strony możliwość doświadczenia lokalnej religijności, a także stwarza interesujący cel wędrówki przez pogórzańskie wzgórza. Uczestnictwo w odpuście jest naprawdę istotnym elementem poznania specyfiki tych ziem. Pielgrzymują wszyscy, nawet pracownicy urzędów gminnych idą z pielgrzymką i często prywatnie przez cały lipiec jeżdżą do Tuchowa, pomodlić się przed pracą. Turystyka wiejska musi zatem w tym wypadku czerpać z turystyki kulturowej, jeśli chce zachować autentyczność i prawdziwe obcowanie z miejscową ludnością.

Wyjątkowym przykładem elementu turystyki kulturowej obszarów wiejskich Pogórza Ciężkowickiego jest dworek Paderewskiego w Kąśnej Dolnej. Obiekt ten, z całą jego działalnością, ma bardzo duże znaczenie dla kulturowego rozwoju regionu. Dworek, położony na granicy Pogórza Ciężkowickiego i Rożnowskiego, jest jedyną zachowaną posiadłością Jana Ignacego Paderewskiego na świecie. W dworku jest muzeum, gromadzące pamiątki po Paderewskim. Ale przede wszystkim jest to instytucja kultury, której celem jest upowszechnianie muzyki poważnej. Z cyklicznych imprez odbywają się tam letnie koncerty „muzyczne spotkania u Paderewskiego", co dwa lata ma miejsce festiwal muzyki kameralnej „Bravo Maestro", pod patronatem Krzysztofa Pendereckiego, Mistrzowskie Wieczory w Kąśnej i Ogólnopolski Festiwal „Tydzień Talentów". Działającemu od 1991 roku Centrum Paderewskiego, udało się uzyskać już dużą renomę – do Ką-

śnej przyjeżdżają artyści o znaczeniu ogólnopolskim, koncerty są na wysokim poziomie. Ważne jest, że jest to jedyny tego typu ośrodek w regionie. Ani w Tarnowie ani w Nowym Sączu nie ma filharmonii. Miłą specyfiką Centrum Paderewskiego jest jego otoczenie. Dworek położony jest w pięknym parku, a dookoła są zalesione wzgórza. W miejscu tym widać, jak kultura współgra z naturą, szczególnie gdy uświadomimy sobie, że część parkowych drzew była zasadzona przez samego Paderewskiego.

Pogórzańskie regionalne muzea są ciekawe, choć żadne z nich nie stanie się raczej samodzielnym celem podróży turystów. Dlatego szczególnie ważne jest umieszczenie ich w szerszym kontekście, tak aby zwiedzanie ich umożliwiało całościowe poznania miejscowej kultury, a nie dostarczało wiedzy jedynie o zgromadzonych przedmiotach. Dochodzimy tu do ważnego zagadnienia interpretacji dziedzictwa, która poprzez identyfikację i wyjaśnianie tego, co można zobaczyć lub wyobrazić sobie w danym miejscu umożliwia prawdziwe zrozumienie i pełniejsze przeżycie oglądanych miejsc [Nowacki 2000]. Poza muzeami, także inne opisane wcześniej elementy pogórzańskiego dziedzictwa wymagają dobrej interpretacji. Cmentarze, pomniki wojenne, kościoły są prawdziwymi atrakcjami, gdy przekazywane są ciekawe informacje o ich historii. Myślę, że tutaj mieszkańcy Pogórza mają dużą przewagę nad wieloma regionami Polski, gdyż na ogół są świadomi i dumni ze swojej historii i tradycji. Spotkałam wiele osób umiejących opowiadać historie i legendy, związane z Pogórzem. Jednak żadnych z tych opowieści nie usłyszałam od „formalnych" przewodników. Zawsze pochodziły one od osób, u których mieszkałam, z którymi się zaprzyjaźniłam lub w czasie rozmów prowadzonych przy okazji badań. Warto wymienić kilka przykładowych osób – źródeł, od których można było się najwięcej dowiedzieć: od instruktora jazdy konnej, którego obaj dziadkowie byli ułanami i walczyli na tych terenach, od działacza lokalnej tajnej organizacji w czasach stalinowskich, który pięć lat spędził we Wronkach, od kobiety, która jeszcze dokładnie pamięta, co z którego gospodarstwa ukradli zbóje podający się za partyzantów, od właściciela prywatnego muzeum, który cały czas znajduje pozostałości po walkach z I wojny i skrzętnie je gromadzi. Wszystkie te osoby dużo wiedzą, dużo pamiętają i na szczęście przekazują opowieści swoim dzieciom. Ale nie sposób się z nimi zetknąć nie mieszkając choć przez pewien czas w okolicy. Potwierdza to tezę, że przeżywanie kultury może być bardziej autentyczne i głębsze, gdy połączone jest z dłuższym przebywaniem wśród miejscowych – gdy staje się elementem turystyki wiejskiej, czy wręcz agroturystyki.

Niewątpliwie naturalnym przykładem połączenia turystyki kulturowej i wiejskiej są wszelkiego rodzaju festiwale i wydarzenia związane z kulturą ludową. Wieś pogórzańska obfitowała w liczne wierzenia i obrzędy, wyrosłe oczywiście z czasów pogańskich. Niektóre z nich się zachowały, ale wiążą się one ze świętami,

czy ślubami, czyli uroczystościami rodzinnymi, w których postronny turysta nie uczestniczy. W tym wypadku konieczne jest więc znowu przebywanie w domu miejscowej ludności, aby poznać tę część kultury ludowej. Inaczej jest z obrzędami związanymi z pracą na roli. Oprócz dożynek, specyficzne dla tego regionu jest święto owoców, na którym prezentowane są głównie owoce miękkie, z których słyną te tereny. Oczywiście takiej imprezie zawsze towarzyszą pokazy regionalnych zespołów pieśni i tańca. Oprócz świąt związanych z pracą na roli, na pewno warto poznać w ogóle kulturę rolną Pogórza. Indywidualne, małe gospodarstwa, tradycyjne uprawy i charakterystyczne niesformalizowane formy spółdzielczości, są na pewno coraz bardziej unikalnym elementem dziedzictwa. Jest to ważna część kultury, którą można poznać tylko wchodząc w bliższy kontakt z miejscową ludnością.

5. Zakończenie

Z charakterystyki wybranych elementów dziedzictwa kulturowego Pogórza wynika, że jest ono silnie związane z pogórzańskim dziedzictwem przyrodniczym. Widać także, że ocena atrakcyjności kulturowej schedy tych ziem jest zależna od intensywności zaangażowania turysty w kontakt z ludnością miejscową. Bowiem obiekty kultury, które same za siebie nie mówią, zdecydowanie zyskują przy osadzeniu ich w całym kontekście kulturowym i przyrodniczym. Takie osadzenie jest możliwe właśnie przy wpleceniu elementów turystyki kulturowej w turystykę wiejską.

Umiejętne połączenie tych dwóch form turystyki skutkuje z jednej strony większą atrakcyjnością oferty, przez co może przyciągnąć więcej turystów, a tym samy zwiększyć dochody z turystyki. Z drugiej strony rozwój turystyki kulturowej ma też znaczenie dla rozwoju lokalnego, bo motywuje do działania, służy lepszemu poznaniu własnej historii i tradycji, a także – jak ma to miejsce w przypadku dworku Paderewskiego, z jego ofertą koncertową - rozwija funkcje, które wcześniej nie były dostępne dla lokalnej społeczności.

LITERATURA

1. Dębniewska M., Tkaczuk M. (1997): Agroturystyka. Koszty, ceny, efekty. Wyd. Poltext, Warszawa.
2. Dietl Z. (2004): Turystyka jako element wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie Pogórza Ciężkowickiego. Wydział Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa (maszynopis pracy magisterskiej).
3. Gaworecki W. (2003): Turystyka. Wydanie IV zmienione. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

4. Karczewska M. (2002): Udział społeczności lokalnych w ochronie i popularyzacji dziedzictwa kulturowego wsi jako elementu rozwoju turystyki. „Problemy Turystyki i Hotelarstwa" nr 4, Wydawnictwo Akademii Morskiej, Gdynia
5. Kuźniar W., Woźniak M. (1999): Dziedzictwo kulturowe Bieszczadów jako element jakości produktu turystycznego. [w:] „Dziedzictwo kulturowe polskiej wsi a turystyka wiejska". VII Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Krakowie, Kraków.
6. Majewski J. (2002): Interpretacja dziedzictwa kulturowego turystyki wiejskiej. „Problemy Turystyki i Hotelarstwa" nr 4, Wydawnictwo Akademii Morskiej, Gdynia.
7. Nowak A., Sanetra A. (1998): Rola zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego w wielofunkcyjnym rozwoju przestrzeni wiejskiej. „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie" nr 335, Kraków.
8. Nowacki W. (2000): Atrakcje turystyczne: dziedzictwo i jego interpretacja. „Turyzm" Nr 1, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
9. Sikora J. (1999): „Organizacja ruchu turystycznego na wsi". Podręcznik dla technikum rolniczego. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Spółka Akcyjna, Warszawa.

ZOFIA DIETL

TURYSTYKA KULTUROWA JAKO ELEMENT TURYSTYKI WIEJSKIEJ NA PRZYKŁADZIE POGÓRZA CIĘŻKOWICKIEGO

STRESZCZENIE

Szczególnie dla obszarów wiejskich gęsto zaludnionych, które nie mogą zaoferować dzikiej natury i szerokich otwartych przestrzeni, turystyka kulturowa może stać się istotnym elementem oferty turystycznej. W przypadku takich terenów, połączenie turystki kulturowej i wiejskiej może przynieść efekty synergiczne. Przykładem obrazującym tę tezę jest Pogórze Ciężkowickie, leżące we wschodniej Małopolsce.

ZOFIA DIETL

CULTURE TOURSIM AS ELEMENT OF RURAL TOURISM ON THE EXAMPLE CIĘŻKOWICKIE FOOTHILLS

SUMMARY

Especially for rural densely populated regions, which offer neither wild nature nor wide open space areas, cultural tourism can become an important element of the tourism offer. In that kind of regions, synergy effects can result from combining both cultural and rural tourism. As an example for this thesis I consider Pogórze Ciężkowickie – a hilly region in eastern Malopolska.